

TANULMÁNY

HAVASI ZOLTÁN

MOCSÁR GÁBOR PORTRÉVÁZLAT

1

Ötven évének első huszonötje az ő „előtörténete”. A régi világ szabta életkerete az erdőkerülő fiaként induló feltörekvő ifjú emberé, aki apja korai halálán edződik, a tanyai ház körüli munka kényszerűségén erősödik, a természeti világ szabad tájain nevelődik. Az erdei iskola egyetlen tantermének hetven elvadult meztlábos kölyke közül a városi fémipari szakiskola műhelyébe és padjaiba kerül, majd diósgyőri géplakatosságig viszi. Műszaki rajzoló munkakörig képes pályáját felíveltetni, de a háború örült kavargásában megszakad az emberi sors viszonylagos önirányítása: front, rommá lőtt falvak, szalmafekhelyek, hullák, kivégző osztagok, szökés, fogság, férgék között hanyódik a már-már közönyössé gyötört, az élethez azonban foggal-körömmel ragaszkodó katona.

Eddigi életútjának pontosan a felező pontján, 1946-ban, párttagsága kezdetével vált át az öntudatosodás csíráival ösztönösen táplált emberi élet saját „történetébe”. Abba a saját történetbe, amely lényegét tekintve azonossá válik a felszabadult nép feltörekvő osztályainak történelmével. A tanyai paraszti környezetből indult, a nagyüzemi munkát megjárta, volt műszaki rajzoló és gázgyári pénzbeszedő, a forradalom legkezdetén újságírói megbízatást kap a Tiszántúl fővárosában. Hamarosan egy dunántúli napilap főszerkesztőjévé nevezik ki. Pártfőiskolát végez. A párt központi lapjának szerkesztő bizottsági tagjaként dolgozik pár évig Budapesten, de közben az országot járja. Később újra Debrecenben szerkeszt napilapot, majd folyóiratot. Élete útja Szegedre viszi; ír, irodalmat szervez, a közéletben tevékenykedik. A 60-as években, tíz év alatt tizenkét kiadott kötetrel áll az olvasók elé, és az 1968-ban elnyert József Attila-díj elismerése mellé joggal várhatja az irodalmat értők megnyilatkozásait, de biztos állítjuk, nem ezért dolgozik. Nem az irodalomtudósok dolgozatainak elismerését óhajtja kivívni.

Ez az írás nem tud, nem is feladata sem a hagyományos irodalomtörténeti, vagy leíró, sem a modern irodalomtudományi módszerekkel közelíteni az eddigi pálya, életmű portrészertő bemutatásához. Maguk a művek, azok sora, váltakozása ágaskodik, ellenkezik a szokványos értékrenddel, vagy valami egyoldalú tanulmányozással szemben. Vállalkozásunk célja az lehetne, tekintsük át — ám ha vázlatosan is — eddigi műveinek képét, fedjük fel egyéni, lényegét kereső és megjelenítő rendszerét, maradjunk az életmű világán belül. De elhagyható-e Mocsár Gábor esetében az élmény és mű, életrajz és alkotás összefüggéseinek akár csak utalásszerű vizsgálata? Különösen ha olyan íróról van szó, aki mind szociográfiában, mind regényben figyelemre méltót nyújtott, akinek munkásságában az egyik legjellemzőbb jelenség egyes szociográfikus jellegű írásainak szépírói értéke, egyes szociográfiai megfigyeléseinek műalkotássá emelése, egész írói munkásságán belül, az alkotó folyamaton végig a műfajok egymásba játszása, szociográfiai köteteinek, regényeinek és más szépprózai munkáinak egymást váltogatása. Ez a felfogás nem menthet fel bennünket a művek tartalmának értelmezésében a szociológiai vagy eszmefejlődési elemzés mellett az esztétikai sajátosságok, információk, motívumok értékelésének

kötelezettsége alól. Keressük az író tapasztalatai, élményei és gondolati ereje egy-ségének vagy egyenetlenségének jeleit, vállaljuk a szépprózai alkotásokról kialakuló véleményünkkel esztétikai útjai lehetséges irányainak felmutatását.

Nem végezzük el azonban az irodalomtörténeti betájolást, Mocsár Gábor helyé- nek kijelölését a jelen magyar irodalmában, mert a még várható művek révén úgyis elfoglalja majd a maga posztját. Nem taglaljuk a magyar kultúra egyik ágon ere- dendően európaiságának és irodalmunk népi indítású vonulatainak egybeolvadását, vagy eltéréseit. A portréhoz hozzátartozna talán az író világnézeti, politikai, eszté- tikai vélekedéseinek, megnyilatkozásainak, közéleti magatartásának, befutott szer- kesztői pályája ívének, állomásainak, kitérőinek mérlegelése. Ide kívánczogna még az irodalompolitikai erőviszonyok alakulásában játszott szerepének megítélése, mert ez meg az előbbieket befolyásoló tényezői az irodalmi közéletben róla kialakult fel- fogásnak, sőt — ne tagadjuk — írói alkotómunkája köztudatban formálódó értéke- lésének is. Irodalmi teljesítményei szintjének elbírálásához azonban a művekben realizálódó írói tehetség, az íróvá emelkedés vizsgálata adja a megbízhatóbb eliga- zodást. Ily módon pedig — ugyan a Mocsár-portré vázlata a célunk — lehetséges, hogy általános konklúzióknak is juthatunk, még akkor is, ha Mocsár Gábor élete és írói működése sok szempontból eléggé egyedi.

Életének alakulása, írói működésének kezdete következtében nem sorolják írói nemzedékekbe. Mert nem tartozik a ma élő alkotó ötvenévesek, már korábban „de- rékhad”-nak elkeresztelt soraiba. Bár az ötvenes évek politikai, mégpedig intenzív politikai átélése benne is kitörölhetetlen, kínzó, gyötrődést idéző nyomokat hagyott, de írói tevékenysége még akkor nem bontakozott ki, kötetek sora még nem indult meg, csak a *Forró napok* c. regényét és *Egy párttitkár feljegyzései* c. kisregé- nyét hozza felszínre a próbára tett emlékezet, újságírói, riporter írásából úgy érzi, semmit nem kell megtagadnia, mentesül az életkorban egyezők önemésztő vívódásai- tól, azokétól, akik ma már viszolyogva nézik elavultnak tekinthető írásaikat, akik akkor végig nem gondolt kérdéseikre ma keresik az írói választ, esetleg a kiegyen- lítő választ.

Megint csak életkora és írói indulásának ideje miatt nem sorolható a magyar prózában új látással és friss hanggal jelentkezők közé sem, akik szinte már meg- késettén érkeztek, de alkotóerejük, írásművészetet újító szándékuk közös vonásai- val új generáció arculatát bontakoztatták ki.

Kortévesztés lenne Mocsár Gábert a népi írók között emlegetni. Tévtűt a vele foglalkozóknak, az írásait olvasóknak; megtévesztő lenne az író számára is, ha kö- zéjük képzelné magát, vagy örökükbe kívánna kerülni. Nemcsak anakronizmus lenne az ilyen törekvés, de leszűkítené íróilag áttekinthető világát. A munkásirodalom ka- tegóriájába sem illeszthető tevékenysége, az életmű tematikailag tártabb, nem kor- látózódik az írói figyelem a felszabadító osztályra. A megfigyelés nézőpontjából adódik: a felfedezés alulról, a paraszti viszonyok oly jól ismert és számára meg- határozó erejű rétegeiből az egyetemesség szintje irányába halad.

„Mocsár is az elkésették közül való. És éppen a *Fekete csónak* bizonyítja, meny- nyire fejlődésben levő író” (Bata Imre), akitől „az íróvá emelkedés különleges ener- giákat követelt” (Faragó Vilmos). Nem az irodalomtörténeti vállalkozások, összege- zések ütemterveire igazíthatta írói pályáját, nem az irodalompolitikai célkitűzések, vagy a kritikai kampányok időpontjaival vág egybe jelentősebb műveinek meg- jelenése. A Magyar Irodalomtörténeti Lexikon második kötetét 1965-ben adják ki, Mocsár kötetéből az 1964-es megjelenésű *Pirostövű nád* kerülhet még bele. A ma- gyar irodalom történetének hatodik kötete 1966-ban hagyja el a nyomdát, és azután jönnek még Mocsár jelentősebb művei. Az 1960-ban megjelent *Ördögdomb* c. regé- nyét egy vidéki folyóirat fiatal kritikusa méltatja, az 1968-as *Fekete csónak*-ot az „év legjelentősebb könyvei közé sorolhatjuk” (Mezei József).

Mocsár Gábor nem úgy vált íróvá, hogy előre megszerkesztett egy világot. Belső erők a mozgatói. Belülről világlanak ki látásmód, érzelmvilág és stílus szövetének, struktúrájának vonalai. „A belső feltételek és adottságok a meghatározók” — vallja magáról az író.

Nálunk vidéken... Címül is adta egyik kötetének. Miért ez az elhatárolás, megszorítás? Közösségvállalást jelent a még mindig aránytalanul fejletlenebb vidéki viszonyokkal, a vidéken élő, dolgozó néprétegekkel. Nem pusztán kényszerű vidéken élésről van szó. A *Nálunk vidéken*... szociográfiai kötet, meg kell pontosan jelölni a vizsgálódás tárgyát, terepét. De a címadás felhangjaiban mintha kihívás is lenne a városi értelmiségivel szemben, aki még nem értette volna meg, nem tudta volna érzelmileg sajátjává fogadni például a Bálint György-i felismerést: „hiszem...”, hogy a városi entellektüelnek a falusi (és városi) szegénység oldalán a helye, távoli, de szoros testvériségben — mert kinek dolgozik végeredményben, ha nem a jövő felszabadult és »erkölcsükben csinosított« tömegeinek?”

Mocsár Gábor nem mozog bizonytalanul kezdettől fogva a városi életkeretek között sem, de benne bujkál kétségtelenül valami paraszti-plebejusi elszánásból táplálkozó tudatos vállalása a még alul levők sorsának; otthonosan igazán a vidék közegében érzi magát. Első regényében, a *Forró napok*-ban (1956) található szándékai megértésének egyik kulcsa: „Szétütni ott, ahol hiba van, megszorítani valamit, ha lazul — ez könnyen megy. De összeolvadni, összeforrni a kicsi dolgokkal, gondokkal, az emberekkel, a gyengékkel és az oktalanokkal is — ez nehéz. Utasítani, a jelszót kiadni, aztán számon kérni — ez könnyű. De megérezni a szívek rebbenését, és ujjakkal kitapogatni, mi van a lelkekben, így megismerni őket — ez nehéz. Nagyon nehéz.”

Ha a hatvanas években megjelent műveire fordítjuk most már a továbbiakban a figyelmet, felfedhetjük, hogy az *Ördögdomb*-tól (1960) egészen 1967-ig (*Nálunk vidéken, Fecskék és miatyánk*) a program is, történet, mese, elbeszélés, egymáshoz közel álló és közel meghúzható síkjai is, a történetek, megfigyelések reális terei is egységbe foghatók. Még akkor is, ha a kilenc kötet sorában regény, szociográfia, elbeszélés, szatíra, gyermekregény is található. Még akkor is, ha a szépróza kötetek között színvonalbeli különbségek is fellelhetők.

Az *Ördögdomb* meséje közvetlenül egy 1954-ben megírt riportja (*Életmentés Nagyhorvátiban*) történetéből adódik. Az elbeszélés tudatosan hagyományos. A riport kezdő sorai szinte szó szerint kerülnek a regénybe. A történet és elbeszélés egyként a fizikai kronológiát követi. Az egymás után sorjázó mozzanatok tempóviszonyai a szereplők számának fokozódó növekedésével változnak. A rendkívül kis területre szoruló esemény drámaiságát fokozza, hogy nem is a föld egy darabkáján, hanem a földre hatolva, egy kútba szorult ember mentésén fáradozik az egyre nagyobb tömeggé duzzadó emberi közösség, újra és újra kezdve a küzdelmet, az átmeneti sikertelenségek után. „Dolgoztak, fáradtak, új meg új megoldást kerestek, nekivetették magukat a munkának, s egyszer csak kiderül: nem jól dolgoztak. Hiábavaló, amit eddig tettek — másképp, máshogy kell folytatni a mentést. A világ nagy dolgai is így vannak valahogy: az *Ördögdomb* oldalában nagy emberi történet formálódik, kicsiny tettek által, de ez a történet magában hordja a világ nagy dolgainak, vállalkozásainak tükrét” — olvassuk a regényben. Hétköznapi emberek nagy tettekre képes összefogását példázza a valóság és írói képzelet összjátékával, a történet adta drámaisággal épült realista kisregény. Már itt együtt található a későbbi művekben mindig fellelhető életismeret, élménygazdagság, a paraszti gondolkodással és pszichikummal való azonosulás; természetesen elegendenek a dráma, a líra és a szelíd humor elemei.

Már valóságosan nagyobb emberi történet formálódik a *Nyitott tenyér*-ben. A paraszti létváltás, az életmód gyökeres változtatásának kora alakítja az emberi történeteket, tevékenységet. Gazdagon áramlik itt is be a regénybe a valóságelemek folyama, de már érdemesebb a konkrét valósághelyzet és az ábrázolás viszonyán túl az irodalmi mű esztétikai rendszerére figyelni. Az építkezés elemei a mű belső törvényei szerinti helyet igénylik. Új jelentés, új értelem születik az eredeti életkétekből. Nem szokványos termelőszövetkezet-szervezési írás jött létre, nem a „belépní—nem belépní” dilemmája marad csak tematikai feladatként, hanem Mocsár

Gábor „az új, modern látású és modern eszközöket használó parasztregegy útját, ezért regénye nemcsak a benne foglalt életigazság, hanem annak művészi kifejezése szempontjából is figyelemre méltó vállalkozás” (Csetri Lajos). Ha később még egyik kritikusanál felmerül, hogy az író első műveiben a magyar parasztábrázolás félrealista, félromantikus hagyományához kötődött első műveiben, állapítsuk meg: a *Nyitott tenyér* már nem tartozik az első művek közé. Kezdetől fogva mentes a Mocsár-stílus a nyelvi másolástól, különösen a mesterkélt népi mondások és tájnyelv alkalmazásától. Racionális, puritán a szövege ennek a regénynek. Nem található a régi parasztábrázolás romantikája, nem lepi el a szociográfiai megfigyelés repkénye az irodalmi építkezés falait. A pszichológiai ismeret, pontosabban a paraszti pszichikum átérzése adja a hitelét az irodalom síkján jelentkező emberábrázolásnak. Nem jutunk el ugyan a dráma minden indulatot felkavaró forrponzájig, nem csap át sem a mese áradata, sem az esztétikai képződmény sűrítő izzása a Seregi dülő határbarázdáin, de a rövidre fogott műben sugárzik az irodalmi értékű, áttanszformált melegség, tiszta emberség, az „oktalanok” világa fodrozódik, általánosítható emberi sorsok alakulnak a döntések kötelezettségének partjai között.

A *Nyitott tenyér* 1963-as megjelenésű. Egy év múlva jön a Húsz óra, Sánta Ferenc regénye, amely a Nyitott tenyér problematikáját a paraszti világ, sőt az egész magyar küzdő, dolgozó, változó világ teljes mozgásában ragadja meg, átfogó ábrázolás ez már: erők és ellenerek kölcsönhatásainak számbavételével.

Mocsár munkássága öntörvényei szerint halad előre. A felfedezők között az élen jár. Úgy érzi, nincs ideje halogatni megfigyelései közreadását, meg közben az élete pályáján történő előmozdítása sem hagyhatja nyugodni. A *Szellem és szadok*-ban (1962) nem késlekedik „Debrecen egykori szellemi arculatának néhány vonását vastagon és erősen meghúzni, még akkor is, ha emiatt más vonások bágyadtabbak, halványabbak maradnak” — ahogy ő maga programadásában megszabja. Tarr Ferencsel közösen kiadott *Tanyavilág — bomló világ* c. kötetével (1964) is építi a maga által összegezzéhetőnek tekinthető szociográfiai képet a vidéki világról, amely a *Nálunk vidéken...*-ben (1967) kapja meg a szintézist.

Ez az állandó, felfokozott szociográfiai jellegű nyomonkövetés eredményezheti, hogy a *Pirostövű nád*-ban (1964) már megint új nyomon van, új szímatot kapott. Változik a paraszti élet alapszerkezete. De változik-e hozzá az emberi erkölcs? Változik-e közösségi méretekben? Felfedezőként korán képes jelezni a közös gazdálkodás keretei között jelentkező új jelenségeket. De nem riporterri híradás a feladat. Nem pusztán tényeket akar tudomásra hozni. Nem elég a szociográfiai megfigyelés. Az elbeszélés műfaja szükséges ahhoz, hogy okokat, emberi, erkölcsi vonásokat folyamatra utalón bemutathasson. Esetek, történetek egybefoglalást igényelnek. A kötet címadó elbeszélésének hőseivel azonban már nem lehet meleg együttérzéssel azonosulni. Nem lehet teljes emberi világukat sem felrajzolni. Részleges és szubjektív tanúskodással lehet az emberi gyarlóságok képtelenségére rámutatni. Nem maradhatunk az életszerűség, a közvetlen tapasztalat körében. Itt már csak az ironikus felülemelkedés segít. Érzelmünk, indulataink árama tévútra vezethet. Elveszhetünk a felhalmozódó részletekben, mint ahogy sokszor nem látszik kiút ösztönéletünk szövevényeiből. A mondandó gondolati telítettsége segíthet, amit fokozhat a törtebb, szaggatottabb, groteszkebb elbeszélő mód. Vissza is utal a *Pirostövű nád* a korábbi Mocsár-írásokra. A paraszt természetében tehát ott élnek tovább a kistulajdonosi ösztönök? Igazolják is ez utólag a velük bánás megfontoltsága mellett: ne akarjuk, ne várjuk, hogy gyorsan változni képesek. De igazolása annak is, hogy nem hagyhattuk az individualizmus szabad érvényesülésének körében a rossz ösztönök továbbélését. Új keretekben, új társadalmi szerkezetben folytatnunk kell a küzdelmet az elvadult és elavult életérzések, életmódból kikerülés érdekében. A *Fecskék és miatyánk*-ban is (1967) „Mocsárt, aki verbeli elbeszélő, a történetekben megbújó gondolati általánosíthatóság izgatja, az a belső változás, ami parasztágunkban végbement, vagy ha még nem történt meg, mi lehet a gátja a változásnak” (Ilia Mihály).

Mocsár Gábor íróvá emelkedésének első szakaszában ez a gondolati bátorság, a felfedező kedv, az előrejelzés a nagy erény. Konok következetessége csíholja ki a

társadalomfelfedező újdonságok áramlását. A ritka bőséggel áldott-megvert, élmény-mennyiségben ma már szokatlanul gazdag életút közvetlen valóságértékére nem tud még, nem is akar mindig az írói műalkotás fegyelmet követelő medrei közé szorúlni, nem várja meg a megfigyelésőzön lepárlását. Nem arra ügyel, nem az vezérli, miként teremtsen új formát, kifejező keretet az egyébként megújulni képes, hagyományt ellenőrizve továbbépítő gondolatiságának. De a szerkesztési készség új elemei megjelennek, a konkrét valóságterep tágulásával párhuzamosan az elvonatkoztatás erői is munkálnak írásai idő- és térmotívumaiban, az elbeszélő kedvet egyre kevésbé oldja fel a kitérők öbleinek vize, az eleve puritán stílus tovább érik a modernebb, megszakítottabb közlési formák szorításában, szigorában. A *Pirostövű nád* c. kötetének elbeszélései között pedig ott állnak maradandóan a sűrített alap-élmények (*Zöld ösvény, Hetvenen mezitláb, Történet a háborúról*), amelyek az egy életre való elkötelezettség szép tanúi, és amelyek (*Téli csillag, Adám erdeje*) egyben a jövőbe mutató tanúsítják az írói rangemelkedés aranyfedezetét.

3

Ha Mocsár Gábor írói működésének 1966-ig, 67-ig terjedő szakaszára a „Nálunk vidéken...” jelmondata illik, akkor a 60-as évek végére és az 1970-es évben kiadásra került kötetekre a „Nálunk az országban...” szalagcímet adhatjuk.

Ezt bizonyítja szatírában a *Kerek egymillió* (1968) előrelépése a *Pávatoll*-hoz (1966) képest, a *Fekete csónak* (1968) teljesebb érvényű paraszti, sőt magyar világa a *Nyitott tenyér*-hez hasonlítva, és az *Égő arany* c. szociográfiai kötetének eddigi hasonló műfajú írásaival összevetése; ez utóbbi nemcsak azért, mert a *Magyarország felfedezése* sorozat indító köteteként jelent meg, hanem mert ez az írás a tárgy szabta keretek között egyfajta teljességet, szintézist valósít meg; országos érdekűvé emeli az algyői olajmezőn indult nyomozás felfedező szándékú kérdésfeltevéseit.

Említettük már a Mocsár által művelt műfajok egybejárását. Ábrázolási módszerének jellemzője, hogy természetes humora, ironikus felhangokig fejlesztett tréfa-érzéke, az élet komikumainak felismerése, szatirizáló kedve csaknem minden szép-prózai írásában fellelhető, szociográfiai írásaiban felfedező munkája sokszor szűkszerűen a leleplezésekkel határos. A társadalmi valóság közegeiben jártas, otthonos író találhat annyi fonákságot, hogy győzze csak kipellengérezni.

A műfajok váltogatását magyarázhatja egy — bár előre tudatosan nem megszerkesztett — íróilag bemutatásra kizemelt, vagy inkább a művek sora után bemutatásra már szinte kínálkozó világ többoldalú megközelítése. Egyszer csak előáll a gondolat: a művek, a műfajok nemcsak váltakoznak, követik egymást, hanem hiszen egymásra épülhetnek, kiegészítő elemeivé válhatnak a feltáruló valóság összképének. De lehet, hogy nincs másról szó, csak az írónak időnként fel kell cserélnie a szociográfiai munka fegyelmezettséget követelő munkastílusát, vagy a szépirói munka, a művészi alkotómunka koncentráltágot kívánó feszült idegállapotát valami más, könnyed hangvételű írói vállalkozással. Ha szatírárt ír, önmaga nem mentesül ugyan az önkínzástól, mert az élet olyan helyzeteket és figurákat is produkál, amelyek ábrázolása közben nehéz megőrizni a nyugalmat, a távolságtartást; mert a szatíra megköveteli ugyan az író viszonylagos kívülállását, de olyan gyűlölettel kell szemlélni a leleplezésre méltó jelenséget, hogy végül pszichikai feloldódást nem hozhat az alkotó számára. A műfaj váltogatása származhat az író edzési készségéből, kísérletező kedvéből, vagy kiadói felkérésekből. Mocsár Gábor minden bizonyonnyal szívesen tett eleget egyszer a Móra Könyvkiadó ajánlatának: ebből született gyermekéneke, a *Nagyerdő, kisfiú* (1967). A kezdő író keresi a saját kifejezési formát, szeretné megtalálni a maga műfaját, amelyben legtöbbször viheti. A már íróvá avatott rangos szerző esetleg bizonyítani akar, sokoldalúságból.

Mocsár Gábor bizonyította szatíraírói képességeit a *Pávatoll*-lal, de a kritika mindkét műben (*Pávatoll, Illetlenek*) némi disszonanciát, kettősséget, a tisztázatlanság árnyékát fedezte fel (Bor Ambrus, Somogyi Sándor). Bor Ambrus szerint Mo-

csár a Pávatoll szatírjával „alighanem mégsem nyúlt olyan műfajhoz, amelyben néhány novellájához hasonlóan maradandót, magas művészi és drámai színvonalút tudna adni”.

A *Kerek egymillió*-t ellenben tetszéssel fogadta az irodalmi közvélemény, meg az olvasók is. Hogy az olvasók is, azért kell hozzátennünk, mert az író azért nincs könnyű helyzetben, ha csak a gyorsan reflektáló kritikusokra, a recenzálásra hallgatna. Kevés támpontot kapna, ha a kritikai visszhang befolyásolná írói útjain, különösen, ha még komolyan senki sem vette a fáradságot, hogy az egész addigi munkásságot értékelje, elemezze. Faragó Vilmosnak azért tetszett („Mocsár-könyv még sohasem tetszett annyira, mint ez”) a *Kerek egymillió*, mert „Mocsár Gábor... három olyan szatirikus elbeszélést írt, amelyeknek szatirikus jellege eleve kizárja a romantikus engedménylehetőségeket, s ha mutatnak is Gogol vagy Ilf-Petrov hatásokat, teljesebb érvénnyel közvetítik a Mocsár felfedezte magyar világot...” Vagyis a kritika ezzel a művel látja csak feledtetni azt a korábban fel-felbukkanó gyanúját, hogy Mocsár Gábor „a magyar parasztábrázolás félrealista, félromantikus hagyományához kötődött első műveiben, s még saját fölfedezésű élményanyagán is erőszakot tett gyakran, egy romantikába hajló ábrázolásmód javára”.

Ez a vélemény a *Nyitott tenyér*, a *Pirostövű nád*, sőt a *Fekete csónak* megjelenése után formálódik meg. Nagy utat kellett Mocsár Gábornak — és igen rövid idő alatt — megtennie, hogy kiemelkedjen a kezdő író körülvévő féltő aggodalommal és kétellyel, sőt bizalmatlansággal is telített, őt körbefogó légkörből. Nemcsak a munka mennyisége, a teljesítmény ritka volumene, az ábrázolásban történő előrehaladás a tiszteletreméltó tett, hanem az újabb és újabb vállalkozások merészsége, a vidéki írósors vállalása, az elkötelezettség töretlen vonala is megbecsülést érdemel.

A *Kerek egymillió* valóban előrehaladás a szatirikus elbeszélés műfajában. Az *Őznyalató* gyilkos gúnnyal leplezi le az írói kiszállások, író-olvasó találkozások vidékies álságait, hazug, torz kinövéseit. A *Nálunk vidéken*...-ben is szerepelt már a „megyei költő” szánalmas figurája, aki „jól kifejlődött állapotában — már-már szatírba illő figura”, de az *Őznyalató*-ban három író is találatra lesz a szatirikus látásmódnak, akik nem is „megyei szinten”, hanem országosan is szánalmas alakok. A mai magyar valóság közegében ténferegnek esetenül. De még mindig kétségbe ejtőbb a vidék nyomorult megalázkodása. Önmagát túlélt intézményeivel, egyletesdi játékaival, kicsorbult figuráival. Az ábrázoláshoz szükséges írói eltávolodás félelmes leleplezést eredményez. A móka kedvéért ugyan a szerző áldozatokat hoz a szerkesztés szigorúsága kárára, de nem felesleges a képtelen fonákságok felsorakoztatása. Itt le kell dőlnie minden ostoba illúzióknak, nosztalgianak, amely még ehhez az értelmetlen, anakronisztikus régi vidéki világhoz, és ennek újratermelődéséhez fűződik. A *Kerek egymillió* szélhámosa létrehoz egy álszervezetet, a képtelenség oda csúcsosodik ki: ő maga sem gondolta, hogy ez az abszurd apparátus tartósan fog fungálni, sőt öntörvényei szerint továbbfejlődni.

Mocsár Gábor a *Kerek egymillió*-val a *Pávatoll*-hoz képest teljesebb érvényű szatírárt teremtett, ábrázolási eszközei korábbi önmagáénál fejlettebb fokon szerveződnek a mű szolgálatára. Lehetett-e, tudott-e a regényben hasonlólt lépni? A *Fekete csónak* 1968-ban jelenik meg, az összegezés, a gondolkodva tépelődés termékeként, valami elmúltnak a lezáró köveként és a jövő kérdőjeleivel esztétikai jelentésszerűségének rácsai között.

Megkésett volna Mocsár Gábor az esztétikai követelményekhez képest? Regénye megjelenése idejére már „egyre ritkább a társadalmat széles körű kiterjedésében ábrázoló epikai vállalkozás” (Béldi Miklós). Emlékmű ma már csupán a családregény? Ma már nem érény a hagyományos realizmus szerinti átfogó mű? Az alkotás gondolati ága filozófiai és nem esztétikai követelmény? Az irodalomtudomány és a kritika is — helyesen — keresi a művek megítélésének új, egzaktabb és komplexebb módszereit. Az írók pedig írnak, ha van mondanivalójuk, ha megtalálják kifejezési eszközeiket, ha él bennük a közlés kényszere, ha a változó kor olvasója igényli még a nagyobb lélegzetű műfajt.

Mocsár Gábor elbeszélő tehetsége, ereje követelte a próbát. Nem kerülhette el, a sorsátélés képessége hozta magával e regény megírásának kényszerét. Mindennapi tapasztalati anyagának summája és írói gyakorlatának java emelődött be az összegezésbe. Az általa bejárt terepek, társadalmi tapasztalati élmények szétfutó síkjait és fonalait fogja egybe, húzza össze az öreg paraszt halottas ágya köré.

Ebben a regényben már nem a paraszti élet, a vidéken élés, az ország gondjai tükröződnek csupán, hanem a személyiség, a létezés, az etikai elvek és erkölcsi gyakorlat felderítése, az alapkérdések feltevése a cél. Elkötelezettséggel, felelősséggel lehet csak közelíteni a kor emberének gondjaihoz. A gondolati érettség pedig megköveteli a neki megfelelő formát: a súlyosabb gondolat nem tűr el szertelenséget, markánsan, erőteljesen kell bánni a felgyülemelni szándékozó írói alapanyaggal.

Felmerült már korábban is a kritikákban: tudatosan szerkeszt-e Mocsár? A *Fekete csónak*-ról szólva Bata Imre úgy véli: „Feltűnő erővel markolja egybe anyagát. Holott ez csak a felszín, technika pusztán, mely alkalmas alibinek. Mindegy, mennyire tudatosan gondolta el regénye szerkezetét, nem az fontos, milyen meggondolások vezették a forma kialakításában, az inkább, amit előhívott. S ennél többet nehezen mondhatni el műalkotásról. Annál többet, hogy formája észrevétlen, mert eltalált...” Ez a vélemény a miénk is. Első pillanatra lebecsülésnek tűnik ösztönösséggel magyarázni a kompozíciós erényt, pedig nem másról van szó, mint a tehetségről, vagyis a valóság esztétikai megragadásának intuitív képességéről.

„Mocsár Gábor eddigi írói pályájának — vélekedik Kulin Ferenc — legsikerültebb vállalkozása ez a regény. Erényei szocialista realista irodalmunk jó értékei között biztosítanak számára helyet...” Eredménynek ez se kevés — manapság.

Mint már a kötet megjelenése után írtuk, az *Égő arany* Mocsár Gábor szociográfiai és nem szociográfiai kötetei sorában figyelemre méltó jelenség. Azért is, mert a *Magyarország felfedezése* című sorozat első darabjaként úttörő vállalkozás. Azért is, mert a szerző munkásságának folyamatában ugyan nem állomás, hisz éppen az jellemzi írói tevékenységét, hogy minden előző írása — legyenek azok bármely eddigi művelt műfajban születettek — gondolati elődje a legújabban kiadottnak, és minden bizonytalanság után következő írásaival sem tagadja meg vizsgálódási terepét, legfeljebb szüntelenül tágítja látómezejét, tehát nem állomás, nem megállóhely az *Égő arany*, hanem részben integrálása eddigi megfigyeléseinek, jelenünk szintjére emelése tapasztalatainak, részben közvetlen indulás új felfedezésre váró területek, visszanyúló társadalmi elemzések, vagy előretekintő távlatok, a történeti társadalompolitikai összefüggések feltárása felé; a gondolati művészi megjelenítés, vagy ha úgy tetszik, az önkiterjesztés érdekében.

E vázlatban csak a kötetekbe foglalt írásokra terjedt ki figyelmünk. Bár még a kötetek sorát sem öleltük fel teljesen, hisz a *Fekete csónak*-nak — mint a magyar szocialista realista irodalom külföldre is ajánlható termékének — már szovjet kiadása is van, nem is egy, de kettő (összesen kettőszázezer példányt jelent ez). Nem szóltunk Mocsár Gábor drámaírói képességeiről sem. A múlt évben mutatta be a Szegedi Nemzeti Színház első színpadi alkotását, *Mindenki városa* címmel. Színpadra írta — mint magától a szerzőtől tudjuk — Dosztojevszkijnek egy vidám szatirikus regényét. A közeli jövőben jelenik meg új kötete, amely a „*Ki vágta fejbe Hudák elvtársat?*” címet viseli. Most dolgozik *Gyémántper* című esszéregényén; egy, az egész 1848—1849-es magyar szabadságharc végighúzó politikai-erkölcsdráma feldolgozása lesz ez a könyv.

Valóban vázlat maradt most e sietve készült írás. Szeretnénk, ha később összefogottabban tudnánk áttekinteni e gyarapodó életművet. De azon sem bándunk, ha Mocsár Gábor egyre szaporodó műveinek egymást követő gyors kiadása megnehezíti a kritikusok számára a nyomokkövetést, ha a portré egyre új és új vonásokkal gazdagodik.